

LANSTYÁK István

Diglosszia és kettősnyelvűség¹

A Magyarországtól országhatárokkal elválasztott kárpát-medencei őshonos tömb- és szórványmagarság, valamint az emigrációban élő közösségek által használt kontaktusváltozatoknak egyik közös jellemzője az a sajátos *viszony*, amely az egyetemes magyar standardhoz fűzi őket. Ez a viszony nem azonos a magyarországi nyelvváltozatoknak (egyfelől a nyelvjárásoknak és az ún. regionális köznyelvnek, másfelől a szubsztandard változatoknak) ugyanehhez a standardhoz fűződő viszonyával. A kettő közötti különbség tisztázására hasznosnak látszik felhasználni a Ferguson által 1959-ben leírt *diglosszia* fogalmi apparátusát (1975).² Mivel ennek a műszónak az elmúlt évtizedekben sokféle értelmezése látott napvilágot,³ s nálunk a fergusonitól nagyon is távol álló jelentése a

¹ Ez a tanulmány a Mercurius Csoport munkaterve alapján folyó kutatásokra épült.

² Ferguson 1959. Munkámban az 1975-ben megjelent magyar fordításra hivatkozom. Mivel írásomban Fergusonnak más tanulmányát nem használtam fel, az utalásokból az egyszerűség kedvéért az évszámot elhagytam.

³ Az eredeti diglossziafogalom legkézenfekvőbb – s úgy vélem, legjogosabb – kiterjesztése alapján diglossziának minősülnek azok a nyelvi helyzetek is, amelyekben a két változat *más-más nyelvhez* tartozik, de viszonyuk *más tekintetben gyakorlatilag azonos* a Ferguson által leírt *nyelvek két kódjával* (vö. Kloss 1967:10). Idetartozik például a zsidók héber–jiddis diglossziája, a paraguayiak spanyol–guarani diglossziája vagy mondjuk a középkori latin–magyar diglosszia is, sőt valójában a Ferguson által egynyelvűnek tekintett francia–haiti kreol diglosszia is. – Mások az ilyen sajátos eseteken túl *mindenfajta* kétnyelvűségi helyzetet diglossziának neveznek, tehát például az olyan őshonos vagy emigráns kisebbségek nyelvi helyzetét is, mint a bretonok francia–breton „diglossziája” vagy a pennsylvaniai németek angol–német „diglossziája” – a többség nyelvét az E-vel, a kisebbségét a K-val azonosítva (vö. Fishman 1967, 1980). Az ilyen helyzetekben azonban a fergusonai diglossziának alig

közkeletű,⁴ szükség van arra, hogy először tisztázzuk az eredeti értelemben vett diglosszia elhatároló jegyeit, vagyis megvizsgáljuk, hogy a diglossziának Ferguson által említett jellemzői közül melyek azok, amelyek alkalmasak az eredeti értelemben vett diglossziának más nyelvi helyzetektől – elsősorban a kettősnyelvűségtől⁵ – való megkülönböztetésére.

A fergusoni diglosszia és a standard–nyelvjárás, illetve a standard–szubstandard együttélése által meghatározott nyelvi helyzet (a továbbiakban SD, illetve SS) egymáshoz való viszonyának kérdéseit a *magyar nyelv magyarországi helyzetére való tekintettel* vizsgálom. Amikor pedig arra a kérdésre keresem a választ, mennyire felel meg a kisebbségi magyarság nyelvi helyzete a fergusoni diglosszia ismérveinek, mindenekelőtt a *kárpát-medencei őshonos többségi magyarságra* gondolok, s eltekintek az emigrációban élő szórványok helyzetére való utalásoktól; ez utóbbi közösségekben ugyanis a magyar standardnak a helyzete több tekintetben más, mint a kárpát-medencei magyarságé.

egy-két jegye fedezhető föl. – Mivel az előbbi esetek egy részében az illető közösségeknek saját nyelvük is használatos bizonyos E funkciókban, kialakult a *triglosszia*, majd pedig – elsősorban bizonyos fejlődő országokbeli, bonyolultabb nyelvi helyzetek jellemzésére – a *poliglosszia* fogalma is (Platt 1977). – Egy nyelven belül is kiterjesztették a diglosszia fogalmát, mindenekelőtt a *standard és a nyelvjárások* kettőségével jellemezhető helyzetekre, pedig itt is csak egy-két jegye érvényesül a fergusoni diglossziának. – Akármennyire is hihetetlen, még ennél is tovább lehet tágítani a diglosszia eredetileg meglehetősen szűk kereteit: Fishman például (1967:36) akkor is diglossziáról beszél, ha egy standarddal nem is rendelkező nyelvközösségben bármiféle nyelvi tagolódás tapasztalható (például eltérő stílusok, regiszterek használata), márpedig ilyen eltérések nyilvánvalóan minden közösségben vannak.

⁴ A magyar irodalomban a diglossziát leggyakrabban nem is annyira *társadalmi* jelenségként értelmezik, hanem *egyéni* tulajdonságként: általában a beszélőnek azt a *képességét* értik rajta, hogy egy nyelven belül két változatot tud – a nyelvjárást és a köznyelvet – a beszédhelyzetnek megfelelően váltogatva használni (vö. Szépe 1961:54; Hutterer 1965:156; újabban például Szabó 1986:442 és *passim*; Benkő 1988a:227; Balázs 1988:36; szlovákiai magyar viszonylatban Kovács 1987:187).

⁵ *Társadalmi kettősnyelvűségen* itt az egy nyelven belüli két jellegzetes változatnak, a standardnak és a nyelvjárásoknak az együttélését mint valamely *közösségre* jellemző *nyelvi helyzetet* értjük. Az *egyéni* kettősnyelvűség fogalmára lásd az előző jegyzetet. – A *kettősnyelvűség* műszó tudtommal Kiss Jenőtől származik, aki e két változat beszédhelyzettől függő használatának képességét nevezte így előadásaiiban. Előnye, hogy szerencsésen utal a nyelvi helyzetnek egy lényeges mozzanatára (az egy nyelven belüli egyfajta „kettőségre”), s ugyanakkor kiküszöböli a *kényelvűség* kétértelműségéből, illetve a *diglosszia* sokértelműségéből adódó zavarokat.

FERGUSONI DIGLOSSZIA

Ferguson és követői a legformálisabb beszédhelyzetekben használt nyelv-változatoktól a leginformálisabb, legbizalmasabb helyzetekben használtakig terjedő skálán két szélső pontot emelnek ki és állítanak szembe egymással: az ún. *emelkedett* (E) és a *közönséges* (K) változatot. Nézzük meg először azokat az ismertetőjegyeket, amelyek e *változatokra*, azok tulajdonságaira vonatkoznak, majd pedig azokat, amelyek a *diglossziára* mint *nyelvi helyzetre* jellemzőek!

Változatok

A két kód – az E és a K – *jobban elkülönül egymástól*, mint a kettős-nyelvűségi helyzetekben, vagyis az SD-kben; a beszélők tudatában *két külön entitásként* él, ennek nyelvi vetületeként a két kódnak gyakran *saját neve is van* (Ferguson 294; Trudgill 1974a:117). A következő öt területen találunk a két kód között jelentős különbségeket:

1. Funkciójuk

A diglosszia egyik legfontosabbnak tartott jellemzője *az E és a K funkcióinak határozott elkülönülése*, a nyelvhasználat más-más színtereihez való kapcsolódása. Ez azt jelenti, hogy a *beszédhelyzetek egy részében az E, más részükben a K a helyénvaló*. A kettő közötti választás nem, vagy csak kevéssé van a beszélőre bízva.

Az E változat használata elsősorban az *írott* szövegekre jellemző (*szépirodalom, tudományos, műszaki irodalom, publicisztika*), sőt a közösségek egy részében ide tartoznak a magánérintkezés olyan műfajai is, mint például a *magánlevél*. A beszélt nyelvhasználati formában az E használata a *formális beszédhelyzetekhez* kötődik, és elsősorban az *írott szövegeken alapuló* megnyilatkozásokra jellemző, például egyházi szertartások, politikai beszédek, bírósági tárgyalások, egyetemi előadások, a rádió és a televízió bizonyos műsorai, különösen a hírközlés. Az E használata tehát olyan színtereken szokásos, mint például *vallás, államigazgatás, oktatás*. Míg a nem diglossziás közösségekben élő beszélők egy része (elsősorban az értelmiségiek) az E-t, illetve annak némileg lazább, beszélt nyelvi változatát használják a mindennapi érintkezés eszközeként is, addig a diglossziás közösségeknek *nincsen olyan rétegük, amely az E-t a mindennapi társalgásban rendszeresen használná* (vö. Ferguson 296–297, 310–311; Wexler 1971:335); ebben a funkcióban kizárólag a K használatos. Az E-nek *éppen ez a tulajdonsága* az egyik

legfontosabb elhatároló jegye a fergusoni diglossziának, és nem általában a funkcióelkülönülés, hiszen ez más nyelvi helyzetekre (SD, SS, államnyelvi standard – kisebbségi nyelv stb.) is jellemző (vö. Wexler 1971:334).

A K változat használata mindenekelőtt a *beszélt* nyelvhasználati formában szokásos, elsősorban *informális helyzetekben*, például a családtagokkal, barátokkal, közeli ismerősökkel folytatott mindennapi társalgásban, de helyenként – az E-ből vett elemeket is alkalmazva – *formálisabb helyzetekben*, például politikai és tudományos vitákban stb. is. Ami az *írást* illeti, vannak nyelvek, amelyeken egyáltalán nem lehet K-ban írni, vagy csak nehezen; más nyelvek esetében létezik K-ban írott „népies” irodalom, s például az újságokban közölt karikatúrák szövege, olvasói levelek stb. K-ban íródnak. A K használata tehát főként olyan színterekhez kapcsolódik, mint a *család, barátok, utca*, részben *munkahely*.

A szembenállás nyelvi szempontból elég nagy mértékben az *írott és a beszélt megjelenési forma szembenállása*. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a diglossziahelyzetben lévő nyelvek E kódja „tisztá” formában általában csak írásban jelenik meg; beszédben még a legformálisabb helyzetekben is többnyire kisebb-nagyobb elmozdulás történik a K irányába.

2. Nyelvi jellegük

A két kód között – alapvető nyelvi-nyelvrendszerbeli *azonosságuk* ellenére – a nyelvi rendszer minden síkján *jelentős különbségeket* találunk. Ami az alapvető *nyelvi azonosságot* illeti: ez abból következik, hogy Fergusonnál *ugyanannak a nyelvnek két változatáról van szó* (292, 292); nem elegendő azonban, hogy a kódok közötti genetikai viszony nyelvészeti eszközökkel kimutatható legyen: *nyilvánvalónak, érzékelhetőnek kell lennie a laikus beszélők számára is* (vö. Wexler 1971:334). Ami az *eltéréseket* illeti, Ferguson ezeket nyelvi síkonként elkülönítve tárgyalja.

a) A két kód között gyakran viszonylag jelentős⁶ *alak- és mondattani különbségek* vannak (Ferguson 304–306). Bár kockázatos dolog egy rendszerről kijelenteni, hogy „egyszerűbb” egy másiknál, ha bizonyos

⁶ Hogy mi számít „viszonylag jelentős” különbségnek, s mi „viszonylag jelentéktelennek”, az fontos, de egyáltalán nem könnyen megválaszolható kérdés. A nyelvrendszerbeli eltéréseknek mint elhatároló kritériumoknak nyilvánvaló gyöngéjére Wexler (1971) mutatott rá: a strukturális különbségek fokát nehéz oly módon meghatározni, hogy különbséget tegyünk a „kisebb” és a „nagyobb” mértékű eltérések között, és így elhatároljuk a kettősnyelvű helyzeteket a tényleges diglosszia eseteitől (336–337).

kritériumok alapján⁷ mégis ezt tesszük, a nyelveknek legalábbis egy részében azt tapasztaljuk, hogy a *K nyelvtani rendszere egyszerűbb az E-nél* (306). Ez a kritérium azonban nemigen használható fel a diglosszia és a kettősnyelvűség megkülönböztetésére, hiszen a K egyszerűbb voltának tétele még Ferguson példanyelveinek mindegyikére sem érvényes. Valószínűleg az SD-k is különböznek a tekintetben, hogy a két változat közül melyik az egyszerűbb.

A diglossziáról azt tartják, hogy az E és a K viszonylag nagyfokú *autonómiával* rendelkezik (vö. Haugen 1972:331). A szokásos SD-kben az illető nyelv standard változata és helyi nyelvjárásai között átmeneti változatok sokaságát találjuk; ehhez képest a ferguson-i diglossziában a kódok sokkal jobban elkülönülnek egymástól. Rabin (1981:25) a két kód elkülönültségét a diglosszia „leglényegének” tartja – azonban azt is hozzáteszi, hogy ez az elkülönültség csupán a *langue* szintjén érvényesül. Más szerzők is hangsúlyozzák, hogy a *parole* síkján, a konkrét nyelvi megnyilatkozásokban a jelentős nyelvi különbségek ellenére *átmeneti alakulatok* jönnek létre: *az E jellemzői* (nyelvtaniak, szókinccsaniak, hangtaniak) *behatolnak a K-ban folyó beszélgetésekbe* – különösen a műveltebb beszélőkébe (vö. Ferguson 298,303); másfelől *a K jellemzői is utat találnak az E-be* (Fishman 1980:7). Mivel a *langue* szintjén az E és a K az SD-kben is viszonylag különálló nyelvi rendszert alkot, a kétféle helyzet közötti különbség inkább abban áll, hogy a standard és a nyelvjárás könnyebben, észrevétlenebbül olvad egymásba, mint a diglosszia E és K kódja. Diglosszia esetében jobban érzékelhető, hogy az illető alapváltozattól idegen elemekről, *kölcsönzésekről* van szó. – Az E és K viszonylagos autonómiájának további fontos aspektusa, hogy diglossziában *ezek aránylag öntörvényűen fejlődnek*, egymástól kevésbé függően, mint SD-ben. Ez a két kód – később említendő – elsajátítási módjából következik.

b) Ami a *szókincsbeli* különbségeket illeti, Ferguson megállapítja, hogy a két kód *szókészletének nagy része közös ugyan*, mégis vannak alaki, jelentésbeli és használati eltérések. Egyrészt az E természetesen sok olyan szót tartalmaz, amelynek a „magas kultúrához” való kötődése miatt *nincs a K-ban megfelelője* (például tudományos műszavak). Másrészt a K is

⁷ Ferguson az egyszerűségnek olyan kritériumaival számol, mint például az allomorfofok kisebb száma (nagyobb alaktani szabályosság), szimmetrikusabb paradigmák, kevesebb grammatikai eszközökkel kifejezett kötelező kategória stb. (305–306).

tartalmaz olyan, a mindennapi étellel kapcsolatos szavakat, amelyek az *E-ben nem használatosak* (a háztartáshoz kapcsolódó, helyi jellegű és jelentőségű tárgyak neve). Mindez azonban a kettősnyelvűségre is érvényes. Ami viszont „meglepő jellemzője” a diglossziának, az az, hogy *ugyanazon fogalmak egy részére is* más-más szó utal az E-ben, illetve a K-ban (306). A kétnyelvűségi helyzetre ez alighanem kevésbé jellemző, hiszen a nyelvjárások tájszavainak nagy része inkább a szókincs periférikusabb részéhez tartozik.

c) *Hangtani* téren – úgy látszik – nem lényeges a különbségek mértéke és jellege. Ferguson példanyelvei e tekintetben nagy változatosságot mutatnak (308). Éppen ezért a hangtani kritérium nem használható a diglosszia és a kettősnyelvűség elhatárolására.

3. *Elsajátításuk módja*

A K-t anyanyelvként, az E-t az iskolában – félig-meddig idegen (bár közeli rokon) nyelvként – sajátítják el a beszélők. Ez a fergusoni diglossziának egyik legfontosabb jellemzője, *amely meglehetősen egyértelműen különbözteti meg a diglosszia eseteit az SD-ktől*. Ez utóbbi esetekben ugyanis a magasabb társadalmi osztályokhoz tartozó, műveltebb városi lakosságnak lényegében a standard (annak beszélt változata) az anyanyelve.⁸ Az elsajátításnak ebből a módjából következik, hogy *a K folyamatosan fejlődik*, az E viszont *elvileg változatlan*, illetve ha egy másik közösség élő nyelvéről van szó, annak *kodifikált változásait követi*. Az E *(elvben) azért nem változik, mert az újabb és újabb nemzedékek újra a „helyes” változatot tanulják meg az iskolában*.

4. *Standardizáltságuk*

Az E és a K kiműveltségének fokában is különbözik egymástól. Az E *teljes mértékben standardizált* (viszonylag egységes) és *kodifikált*.⁹ Sok esetben

⁸ Ennek az ismérvnek az erejét Wexler (1971) azzal próbálta gyöngíteni, hogy például az angol orvosi vagy jogi terminológia (a maga görög és latin alapjával) szintén nem anyanyelve semelyik angol beszélőnek, mégsem tekintjük emiatt ezt a helyzetet diglossziának (335). Ez azonban meglehetősen hajánál fogva előranciaigált érv, hiszen világos, hogy nincs olyan nyelv, amelynek *minden* regiszterét anyanyelvként sajátítaná el valamely beszélője; a diglossziahelyzetekben levő E kódnak viszont nincs *egyetlen* olyan regisztere sem, amelyet anyanyelvként sajátítának el a beszélők.

⁹ Egy nyelv *standardizáltságán* – nemzeti szinten – azt értjük, hogy van egy általánosan elfogadott, viszonylag egységes, a nyelvjárások és a regionális standardok fölött álló válto-

a *K is többé-kevésbé standardizált* (kisebb vagy nagyobb mértékben egységes), de nem kodifikált.¹⁰ A K bizonyos fokú standardizáltsága akkor is fontos elhatároló jegye a diglossziának, ha ez nem minden nyelvre jellemző, mivel az esetek többségében *koiné* jellegű, vagyis a nyelvjárások fölött álló K e tekintetben feltűnően különbözik a kettősnyelvűségi helyzetek K-jától, a nyelvjárástól. A többé-kevésbé standardizált K *fölötte áll a helyi nyelvjárásoknak*; az E-től abban különbözik, hogy a K-ra jellemző funkciókban használatos. Kisebb nyelvközösségekben az ilyen K hatósugara befedi lényegében az egész nyelvterületet (például a görög esetében) vagy annak jelentős részét (például a közcsseh¹¹). Nagyobb nyelvközösségek esetében több regionális, standardizált K is létrejöhet (például a különböző arab országoknak saját arab nyelvváltozatuk van). De előfordul az is, hogy a K kód viszonylag kevésbé különbözik a helyi nyelvjárásoktól, illetve nem különül el tőlük élesen, például a svájci német esetében (vö. Ferguson 302–303).¹²

zata, nemzeti standardja; egy olyan változat, amelyet elvben a lakosság egésze magáénak vall, vagy legalábbis „fennsőbbiségét” elismeri. Egy nyelv *kodifikáltságán* azt értjük, hogy (nemzeti) standard nyelvváltozatának normáját nyelvtanok, szótárak, helyesírási kézikönyvek stb. rögzítik. A kodifikálás tehát a standardizálásnál szűkebb fogalom (vö. Haugen 1972:168; Daneš 1986:210–211). A standardizálás (vagy inkább standardizálódás) hosszú folyamat, amelynek egyik fontos mozzanata a már többé-kevésbé kialakult, azaz viszonylag egységes változat kodifikálása (s ezzel további egységesülésének elősegítése). A kodifikálás legteljesebb mértékben a nemzeti standard *írott* változatát érinti, a beszédet már kevésbé. A nemzeti szint alatt elhelyezkedő, ún. regionális standardok kodifikálatlanok. Regionális standardnak kell tekinteni nálunk az ún. regionális köznyelveket, és még inkább a magyar nyelv Magyarországon kívüli állami változatainak legfelső rétegét.

¹⁰ Ha mégis az – mint amilyen a görög *dimotiki* volt Psycharic múlt század végi föllépése óta (vö. Browning 1982:54–55) –, ez kétségtelen jele annak, hogy a diglosszia megszűnőben van, a K az E „életére tör”.

¹¹ A közcsseh nyelvváltozat mint a cseh nyelv K kódja elsősorban Csehországban és a nyugat-morvaországi városokban használatos; Morvaország többi részén hallható változata helyi nyelvjárási, de cseh irodalmi nyelvi elemeket is tartalmaz (Havrának 1934:87; 1963:222; Daneš–Sgall 1964:21). Ennek az az oka, hogy a közcsseh a közép-csehországi nyelvjárásokból alakult ki, s ennek következtében a prágai nyelvjárástól való strukturális különbsége kevésbé határozott (Havrának 1963:65).

¹² Sajnos a szerző nem elemzi részletesen a helyi nyelvjárásoknak és a többé-kevésbé standardizált, de K funkcióban használt *koiné*knak egymáshoz, illetve az E-hez való viszonyát, nyilván azért (is), mert az egyes közösségek e tekintetben nagy változatosságot mutatnak. *Funkcionális* szempontból mind a helyi nyelvjárások, mind pedig a fölöttük álló regionális vagy akár nemzeti *koinék* kétségtelenül K-nak számítanak, *mivel* (és *amíg*) K funkciókban használatosak. Ugyanakkor a funkcionális alapon elhatárolt K-t nem tekinthet-

A standardizáltság kérdésétől elválaszthatatlan az *írás*, pontosabban az *írhatóság* kérdése. A K nyelvek különböznek a tekintetben, mennyire lehet őket leírni. Például a görög *dimotikí*t az újságokban is használták, svájci német nyelvjárásban viszont még magánlevelet sem igen írnak (lásd Trudgill 1974a: 117–118; Browning 1982:60; vö. még Platt 1977: 367–368).

5. Attitűdök

Amint Ferguson (298–299) megállapítja, a beszélők az *E-t a K fölött állónak* tekintik, szebbnek, logikusabbnak, kifejezőbbnek érzik; a K-nak olykor még a létét is tagadják, vagy legalábbis saját magukról azt állítják, hogy mindig az E-t használják (vö. még Trudgill 1974a:118). Az E presztízsének legfontosabb forrása a *régi és nagy becsben tartott irodalmi örökség* – ezt Ferguson a diglosszia külön jellemzőjeként tárgyalja (300) – és a *vallás*. Hogy az E nagy tekintélye ellenére a K a diglossziás közösségekben „él és virul”, annak az a magyarázata, hogy a K mint a *csoportszolidaritás fő jelképe rejtett presztízzsel rendelkezik* (vö. Nercissians 1988:56–57), s persze az sem mellékes, hogy ez a kód teszi lehetővé a leghatékonyabb kommunikációt. Mindez azt jelenti, hogy a kódok nemcsak funkció tekintetében, hanem – részben ebből következően – *presztízs tekintetében is kiegészítő megoszlásban vannak egymással*: az egyik kódhoz, az E-hez a *státus*, a másikkhoz, a K-hoz a *szolidaritás* képze kapcsolódik. E tekintetben nincs lényeges különbség a diglosszia és a kettősnyelvűség között, mivel az SD-nek E és K változataihoz is hasonló viszony fűzi a beszélőket.

A diglosszia mint nyelvi helyzet

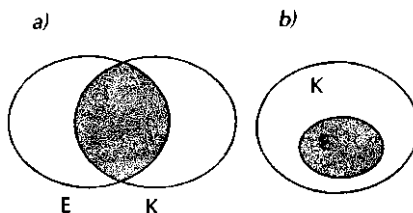
1. Kiterjedési köre

Ferguson megfogalmazása szerint diglossziahelyzetben „egy nyelv két változata egymás mellett létezik *az egész közösséget átfogóan*” (Ferguson 291–292; kiemelés – *L. I.*). Ez a tény azonban nem azt jelenti, hogy a lakosság minden rétege mindkét változatot rendszeresen használja. Az E kód aktív használata inkább csak az iskolázottabbakra jellemző, a többi-

jük egyetlen nyelvi rendszernek, hanem azt különféle K funkciójú nyelvváltozatok gyűjtőneveként vagyunk kénytelenek kezelni. Mikor azonban – mondjuk a görög nyelv esetében – a *dimotikí*t azonosítjuk a K-val, *nyelvi alapon* állítjuk szembe az E-t és a K-t, s bizonytalanlanná tesszük a *dimotiki* alatt elhelyezkedő nyelvjárások státusát.

ek esetében legföljebb passzív ismeretéről beszélhetünk – s még inkább így volt ez a múltban, a közművelődés nagyfokú kiterjedése előtt. Ám az E tekintélyét azok is elismerik, akik nem vagy csak kevésbé tudják használni; s az ilyen beszélőknek a kommunikatív kompetenciája is tartalmazza a két kód használatának szabályait. Ami a K-t illeti, arról is csak akkor állíthatjuk, hogy ismerete és használata minden társadalmi rétegre kiterjed, ha azt funkcionális alapon különítjük el, vagyis K-nak tekintünk *minden*, K funkcióban használt nyelvváltozatot, azaz nemcsak az olyan, a nyelvjárások fölött álló, *koiné* jellegű kódot, mint amilyen például a *dimotiki* vagy a *közcsseh*, hanem magukat a helyi (példáinkban a görög, illetve cseh) nyelvjárásokat is (vö. a 12. jegyzettel). Valójában tehát a diglossziának az egész közösségre való kiterjedtsége azt jelenti, hogy *nincsenek olyan beszélők, akik csak az E kódnak volnának birtokában*, mert minden beszélőnek valamilyen K (nyelvjárás vagy fölötte álló változat) az anyanyelve.

Ebben a fergusoni diglosszia sajátos módon különbözik a társadalmi kettősnyelvűségtől. Míg ez utóbbiban sem az E-nek (a standardnak), sem a K-knak (nyelvjárásoknak) a használata nem terjed ki az egész lakosságra (a kettősnyelvűek a két csoportnak a metszetét képviselik), addig a diglossziahelyzetekben az E hasonlóképpen nem általános, valamilyen K-t azonban mindenki ismer és használ, sőt *elsősorban* azt használja. Itt tehát a mindkét kódot használók halmaza a K kódot használók részhalalmazaként jelenik meg:

[E – az E aktív használói, K – a K aktív használói; a) kettősnyelvűség, b) diglosszia; szürke – az egyéni kettősnyelvűség, illetve diglosszia kiterjedése]

Azt a tényt, hogy a diglosszia *az egész közösséget* átfogja, egyesek – úgy látszik – helytelenül értelmezték, közösségen kizárólag valamely politikai egységet értve (országot, esetleg nagymértékben önálló közigaz-

gatási egységet).¹³ Pedig itt nyilvánvalóan közösségnek kell tekinteni minden önálló mikrotársadalmat, tehát olyan egységet, amelynek megvan a saját társadalmi struktúrája.

2. Keletkezése, fennállása, megszűnése

a) A diglosszia – Ferguson megfogalmazásában (291) – a standardizálásnak egy sajátos fajtája. Létrejöttének nyelvi szempontból előfeltétele, hogy az írott és a beszélt kód között jelentős különbségek legyenek. Hogyan keletkeznek ezek az eltérések?

A beszélőközösségek többségében az írott norma folyamatosan hozzáigazodik a beszélthez. Vannak azonban helyzetek, amikor ez a folyamatos igazodás nem történik meg, mert például a közösség fejlődésében bekövetkezett visszaesés miatt (ennek egyik oka lehet a hódoltság, a nemzeti elnyomatás) az irodalmi nyelv fejlődése is megtorpan. A nemzeti újjászületés után előfordulhat, hogy a beszélők a „dicső múlttal” való folyamatosság megőrzése végett egy régebbi kor irodalmi nyelvéhez nyúlnak vissza, s nem koruk beszélt nyelvére építik az új standard kodifikálását (például már csak azért sem, mert a „hódítók” nyelvéből bekerült jövevényszavak és egyéb idegenszerűségek is a dicstelen múltra emlékeztetnek). Ebbe a csoportba tartozik Ferguson példái közül az arab és a görög, de ide vehetjük például a cseh diglossziát is. Minden jel arra mutat, hogy kapcsolat van a diglosszia és a *tradicionalizmus* bizonyos fajtája között; a diglossziás közösségekben az E fönntartásának fontos tényezője az irodalmi vagy vallási hagyomány nagyra tartása, az iskola közvetítésével történő ápolása, illetve a következő nemzedéknek való továbbadása (vö. Rabin 1981:22). Más esetekben – például a svájci német, luxemburgi német, belgiumi holland (flamand) stb. – valamely nagyobb nyelvközösségnek egy része – más politikai egységhez való tartozása (csatolása) révén – *különfejlődésnek indul*, az elsősorban nem a saját területükön kultivált irodalmi nyelv és a helyi nyelvváltozatok között így jelentős különbségek jöhetnek létre. Egészen más az alaphelyzet ott, ahol az *E az egykori gyarmatosítók nyelve*, amely pidzsinizálódás és kreolizálódás útján történő nyelvcsere folytán az őslakoságnak is anya-

¹³ Trudgill szerint például akkor van szó diglossziáról, ha egy nyelv két eltérő változata az egész közösségre kiterjedően él egymás mellett, s nem csupán a beszélők egy bizonyos csoportjára jellemző, mint a nagy-britanniai skótok vagy az amerikai négeres esetében (1974a:117).

nyelvévé – K változatává – válik. Ide tartozik a haiti kreol nyelv esete, s némileg a dél-afrikai afrikanszé is.

Míndezekből világos, hogy keletkezése alapján a diglosszia nagyon jól megkülönböztethető a szokásos SD-ktől; más kérdés, hogy ez mint történeti tény csupán *következményeiben* gyakorol hatást a nyelvi helyzetre, tehát a jelenlegi viszonyok szempontjából csak a folyamat végeredménye releváns.

Az előzőek alapján megállapíthatjuk, hogy az E kód eredetét tekintve kétféle alaphelyzettel találkozunk: 1. az E az illető nyelvközösség *saját nyelvének egy korábbi változata*, például a standard arab, görög, perzsa, cseh; 2. az E *egy másik ország (terület) élő (standard) nyelve*, például a standard francia a gascogne-iak, a haitiak számára, a standard német a svájciak és luxemburgiak számára, a standard holland a flamandok számára (korábban a dél-afrikai búrok számára is), a standard cseh a régi szlovákok számára stb. (vö. Wexler 1971:347; Haugen 1972:332; Ure 1982:16). Az „*archaikus*” E az illető nyelvközösségnek a *saját múltjával való kommunikációját* teszi lehetővé (Haugen 1972:332), a „*külső*” E pedig *egy másik, nagyobb beszélőközösségbe kapcsolja be a beszélőket* (Trudgill 1974a:122, 123). Ezenkívül az E-nek *vallási jelentősége* lehet, mint például a klasszikus arabnak a különféle országok arabjai számára vagy a középkori latinnak az újlatin nyelveket beszélő népek számára (vö. Fishmann 1967:31; Haugen 1972:332).

b) Már Ferguson a klasszikus diglosszia lényegi jegyének minősítette a *stabilitást*: sok területen több évszázada él egymás mellett egy nyelv két változata diglossziában, néhol jóval több mint ezer éve (303). Fishman (1980:3) is *tartós társadalmi elrendezésként* jellemzi a diglossziát. A két kód „*békés egymás mellett élése*” azáltal válik lehetővé, hogy *mindkettőnek megvannak a maga elismert és széles körben alkalmazott funkciói* (Ferguson 296–297; Fishman 1967:29–30; Fishman 1980:3; Grosjean 1982:130). Anshen (1986:109) a kérdést a társadalmi kétnyelvűség felől szemlélve, a ferguson-i diglosszia stabilitásának fontos tényezőjeként említi azt, hogy a beszélők a két kódot *egyetlen nyelv* két változatának tekintik, s így nem állnak versenyben egymással. A konfliktus lehetőségét az a tény is csökkenti, hogy az E változat senkinek nem az anyanyelve. Ugyanakkor Ferguson a diglosszia kialakulásának egyik feltételeként azt jelölte meg, hogy *az írástudás a közösségben egy szűk elitre korlátozódik* (313). A különféle diglossziahelyzetek elemzése azt mutatja, hogy a problémák gyakran épp azért merülnek föl, mert a közoktatás elterjedésével egyre nagyobb gondot okoz az E elsajátíttatása. A diglossziahelyzet

– az E és K közötti nagy különbségek miatt – tulajdonképpen azzal jár, hogy *a gyermekek nem az anyanyelvükön tanulnak*. Mindez arra készítheti a közösséget, hogy megfontolják *a K-nak újabb funkciókban való bevezetését, majd pedig az eredeti E teljes kiiktatását*. Az E-nek sokak számára való nehezebb érthetősége nemcsak az iskolában jelentkezhet problémaként: az élet különféle területein fölléphetnek olyan *kommunikációs nehézségek*, amelyek a K használati körének kiterjesztésére, az E fokozatos feladására vezethetnek (vö. Ferguson 313).

Mivel a stabilitás a fergusoni diglossziában gyakorlatilag az *E viszonylag változatlan fennmaradását* jelenti, e tekintetben a diglosszia jól elkülönül az SD-ktől, amelyekben az E sokkal rugalmasabban enged az alulról jövő nyomásnak: igaz, a nyelvjárási K kódoknak a standardra gyakorolt hatása rendszerint közvetettebb (a regionális köznyelvek, illetve a szubstandard közvetítik), és kevésbé számottevő. Itt inkább az ellenkező folyamat a szembeűnő: a nyelvjárások közelednek az E (és a standardizáltabb K) változat felé.

c) (Ny)elvileg a diglosszia megszűnésének többféle lehetősége van. Ezeket Ferguson csak érintőlegesen említi: vagy az E lép a K helyébe, vagy a K valamelyik formája az E helyébe, ritkábban az E-nek vagy a K-nak egy módosított változata, illetve valamiféle keveréke jön létre (313–314). Az általam megvizsgált diglossziahelyzeteknek ilyen szempontból való áttekintése nagyon érdekes feladat lenne, azonban a kettősnyelvűséggel való összehasonlítás vonatkozásában a diglosszia megszűnésének kérdése tulajdonképpen irreleváns, ezért e kérdés tárgyalásától eltekintek.

A fergusoni diglosszia határesetei

Noha a klasszikus értelemben vett diglosszia elég jól körülhatárolható, sajátos nyelvi helyzet, nem mondható, hogy ne volna átmenet a fergusoni diglosszia és a kettősnyelvűség között. Ilyen átmeneti esetet találunk Pauwelsnél (1988:88–89). Pauwels az Ausztráliába kivándorolt limburgiak és svábok *holland–limburgi*, illetve *német–sváb* diglossziáját hasonlította össze, s megállapította, hogy míg a limburgiak (óhazai) nyelvi helyzete egyértelműen megfelel a fergusoni diglossziával szemben támasztott követelményeknek, addig a sváb diglosszia nem ennyire „határozott”; az előbbit *szigorúnak (rigid)*, az utóbbit *képlékenynek (fluid)* nevezte.

A standard hollandot a limburgiak az iskolában sajátították el, és E funkcióban használták, a limburgit anyanyelvként, és K funkcióban

alkalmazták. A svábok is formális beszédhelyzetben, E kódként használták a német standardot, a sváb nyelvjárást pedig K helyzetekben (család, barátok, sőt munkahely és iskola). Csakhogy míg a limburgiak a két kód viszonyát *dichotomként* ítélték meg, a svábok inkább *kontinuumnak* érezték.¹⁴ *A svábok ugyanis társadalmi, iskolázottsági, földrajzi (városi–falusi) háttériktől függően olyan változatot sajátítottak el anyanyelv-ként, amely nyelvileg kisebb vagy nagyobb távolságra áll a standard némettől.* A német–sváb diglossziában tehát a fergusoni diglosszia legtöbb jegye megtalálható, de nem minden társadalmi, iskolázottsági, földrajzi rétegre jellemző egyforma mértékben, pontosabban: a K nyelvi megvalósulása nem teljesen azonos minden társadalmi réteg számára.

KETTŐSNYELVŰSÉG

A fentiek alapján világos, hogy *a fergusoni diglosszia leglényegesebb elhatároló jegyei nem illenek a kettősnyelvűsége*. Bár a standard–nyelvjárás viszonyára is jellemző a *funkcióelkülönülés*, ennek leglényegesebb mozzanata hiányzik: kettősnyelvűségi helyzetben a mindennapi társalgásban is használható a standard, ami nem áll a fergusoni diglosszia E kódjára. A két kód közötti *nyelvi-nyelvrendszerbeli eltérések* mértéke (és jellege) nyelvenként változik; ezek a különbségek kettősnyelvűségi helyzetekben rendszerint jóval csekélyebbek, mint a fergusoni diglossziában. A diglossziahelyzet E és K kódjainak viszonylagos *autonómiája* sem jellemző a kettősnyelvűségi helyzet kódjaira, amelyek simán, szinte észrevétlenül olvadnak egymásba, s nemcsak a *parole* szintjén keverednek, hanem a *langue* síkján is befolyásolják egymás fejlődését. A diglossziás E és K kódok *szókincsbeli eltérései* is más jellegűek, mint a kettősnyelvűségi E és K változatoké. További alapvető különbség, hogy míg a *diglossziahelyzet E-jének elsajátítása* soha nem történik a családban, anyanyelv-ként, hanem azt a beszélők (a társadalmi elithez tartozók is) az iskolában tanulják meg, addig a *kettősnyelvűségi helyzet E kódját* (annak beszélt nyelvi változatát) a lakosság egy része anyanyelv-ként sajátítja el. Ami a *standardizáltság* kritériumát illeti, a nyelvjárásokban nyilván több a változat, mint a standardizáltabb jellegű diglossziás

¹⁴ Fishman (1972:343) Rahmra hivatkozva a helyi sváb nyelvjárás és a központi standard német között *négy közbülső változatot* különböztet meg.

K-kban. Az egyes kódokhoz tartozó *attitűdök* az SD-ben hasonlóak, mint a diglossziában: az E nagy tekintélynek, nyílt presztízsnak örvend; a K-t „kifelé” a beszélők lenézik, elítélik, sőt mindkét helyzetben akár le is tagadják, közösségen belül viszont a K – a csoportazonosság egyik fontos jelképeként – rejtett presztízzsel rendelkezik. Lényeges különbség van a két nyelvi helyzet *kiterjedésében*: igaz, mindkét esetre jellemző, hogy az E kódot a beszélők iskolázottságuk függvényében ismerik és használják kisebb vagy nagyobb mértékben, viszont lényeges különbség az, hogy *diglossziahelyzetben valamilyen K-t a közösség minden tagja használ, SD-ben viszont nyelvjárásokat nem*. Ami pedig a nyelvi helyzet *keletkezésének, fennmaradásának és megszűnésének* kérdéseit illeti, nyilvánvaló, hogy ezek egészen másképpen vetődnek föl e kétféle helyzetben, s a kettőt tulajdonképpen nincs is értelme összehasonlítani.

Az előzőek alapján megállapíthatjuk, hogy a fergusoni diglossziának és a kettősnyelvűségnek *alig vannak közös vonásai*: csupán a beszélőknek a két kódhoz való viszonyulása azonos, illetőleg az a tény, hogy mindkét esetben tapasztalható bizonyos funkciómegoszlás az E és a K között, ám ezen belül a fergusoni diglosszia egyik legfontosabb ismérve – tudniillik az, hogy az E nem használatos a mindennapi társalgás eszközeként – az SD-kre nem érvényes.

STANDARD–SZUBSTANDARD AZ ANYAORSZÁGBAN ÉS ANNAK HATÁRAIN KÍVÜL

Fölmerülhet, nem tekinthető-e inkább diglossziának a formális beszédhelyzetek standardjának és a kevésbé formális helyzetek oldottabb nyelvváltozatának, vagyis a szubstandardnak¹⁵ az együttes előfordulása (SS),

¹⁵ Szubstandardnak tekintünk minden olyan (többnyire beszélt) nyelvváltozatot, amely *informális helyzetben* jön létre, még ha művelt beszélők nyelvhasználatáról van is szó. Igaz, ezek a változatok sokszor közel állnak a formális beszélt standard normájához, ám óhatatlanul tartalmaznak „pongyolaságokat” is, vagyis szubstandardnak tekintett nyelvi elemeket. Meg kell még jegyezni, hogy a vizsgált nyelvi helyzetben *nem* játszanak szerepet a csoportnyelvi jellegű szubstandard változatok, például az argó vagy a szakmai zsargonok, mert ezeknek a használata csak bizonyos társadalmi csoportokhoz kötődik, s így természetesen nem is *koiné* jellegűek. Ugyanakkor a *regionális* szubstandardok jelenlétével – a fergusoni diglossziához hasonló módon – számolnunk kell.

hiszen ennek bizonyos vonásai közel állnak a diglossziáiéhoz.¹⁶ Az SS-re ugyanis *érvényes* az, hogy az E-t az iskolában, a K-t a családban sajátítja el minden beszélő. Az SS-ről ugyanolyan megszorításokkal lehet elmondani, hogy az egész társadalmat átfogja, mint a diglossziáról: az E-t, a standardot nem ismeri, de *elismeri* mindenki, ugyanakkor K funkcióban nem használja senki, hanem helyette vagy a „nemzeti” (vagyis regionális tagoltság nélküli) szubstandarddal, vagyis nyelvjárással él. A (nem regionális) szubstandard K nagyobb fokú *standardizáltsága* is a diglossziával rokonítja ezt a nyelvi helyzetet. Ami a *szókincsbeli* eltéréseket illeti, ezekre elég jellemző, hogy az E és a K a mindennapi élet fogalmait nevezi meg más-más szóval (vö. például *burgonya : krumpli; tűzhely : sparhelt; élelőkamra : spájz*).¹⁷ E hasonlóságokon túl azonban jelentős különbséget is tapasztalunk a diglosszia és az SS között. A standard és a szubstandard kódok (az ide csak funkcionális alapon kapcsolódó nyelvjárások kivételével) *nyelvileg* nagyon közel állnak egymáshoz, s könnyen egymásba olvadnak, anélkül hogy a beszélők a másik kódból származó elemeket „idegen testnek”, kölcsönzésnek éreznék. Hiányzik tehát a kódok autonómiája. Elképzelhető viszont, hogy a (nemzeti) szubstandard K-nak a rendszere bizonyos tekintetben *egyszerűbb* a standard E-nél, hiszen szubstandard, megbélyegzett alakok gyakran jönnek létre distinkciók megszűnése és „szabálytalanságok” kiküszöbölése által (gondoljunk az ikes igeragozás hiányára, a *-ba/-be* inessivusi használatára, a „suk-sük”-re, a „nákozás”-ra stb.). Ami a *funkcióelkülönülést* és az egyes kódokhoz kapcsolódó *attitűdöket* illeti, a helyzet hasonló, mint a kettősnyelvűség esetében. Az SS *stabilitásával* kapcsolatos kérdések itt is másképp vetődnek föl, mint a diglossziahelyzetekben: a szubstandard jelenségei a változatok autonómiájának hiánya miatt könnyebben találnak utat az informális beszélt nyelvből a formálisba, sőt annak írott változatába is. A K jelenségei – a diglossziahelyzettől eltérően – nemcsak a *parole* szintjén, konkrét E-beli megnyilatkozásokban vannak jelen, hanem be-

¹⁶ Nagyjából ilyen azonosítást találunk Kálmán Belánál (1988:502–503), aki a diglossziát mind *nyelvi helyzetként*, mind pedig *egyéni képességként* értelmezi, s aki a K-t nem a nyelvjárásokkal, hanem a beszélt köznyelv „közvetlenebb, lazább, hétköznapiabb”, a nyelvjárásokhoz közelebb eső változatával azonosítja.

¹⁷ Különösen jellemző ez a szubstandard egyik jellegzetes válfajára, az *argóra*, amely azonban kívül áll ezen az SS-en, tekintve, hogy használata csak bizonyos társadalmi/korosztálybeli csoportokra jellemző, azok is inkább csak az egymás közötti (vagyis csoporton belüli) kommunikációra használják, s nem anyanyelvként sajátítják el ezt a változatot.

hatolnak az E nyelvi rendszerébe is, megváltoztatják annak normáit; azokat a jelenségeket, amelyek eljutnak a standardig, előbb-utóbb a kodifikáció is szentesítheti. Rokon vonása viszont a diglossziával az, hogy a K – a szubstandard mai változata – sok tekintetben *fiatalabb* az E-nél, vagyis a standardnál.

A trianoni Magyarország határain kívül élő magyar kisebbségek nyelvhasználatában az anyaországi szubstandarddal funkció tekintetében rokon (és szintén a standard alatt elhelyezkedő) kontaktusváltozatok *még több jellemző jegyükben hasonlítanak a fergusoni diglosszia K kódjára*. Nincs most itt arra mód, hogy a magyar standard és az egyes állami változatok viszonyát (SK) részletesen elemezzem – ezt máskor teszem meg. A bonyolult helyzetet ez alkalommal csupán leegyszerűsítve, sematizálva vázolom.

A standard magyar E-nek és a kontaktusváltozatnak mint K-nak az együttélése a *beszélőközösség egészére jellemző*, annak minden társadalmi rétegére és műveltségi csoportjára. A K kódoknak itt van egy olyan közös vonásuk, amely nemcsak funkcionális, hanem részben nyelvi szempontból is indokoltá teszi egyfajta különálló entitásként való kezelésüket: az a tény, hogy *valamennyiben előfordulnak kontaktusjelenségek*, s ezeknek egy része azonos. Elenyésző azoknak a beszélőknek a száma, akik a mindennapi társalgás eszközeként az egyetemes magyar standard beszélt változatát használnák. A beszélők elsősorban többsége a kontaktusváltozatot sajátítja el anyanyelvként – ezt nevezzük *kétnyelvű anyanyelvváltozatnak* (vö. Győri–Nagy 1988a:8; 1988b:79; 1990:58; 1991:7 és *passim*) –, s azt elsősorban K funkcióban használják. Az E kódot, az egyetemes magyar standardot a beszélők többnyire az *iskolában* tanulják meg, de a standard ismeretéhez hozzájárulnak a magyarországi tömegtájékoztató eszközök, sajtótermékek is; aktív használatának fontos színtere és egyben gyakorlóterepe az iskola és a meglévő magyar nyelvű közélet mellett maga az anyaország.¹⁸ – Ami a *nyelvi különbségek* mértékét és jellegét illeti, ezek a nyelvi érintkezések hatására *növekednek*; mindenestre nagyobbak, mint a magyarországi szubstandard változatok esetében. A kétnyelvű anyanyelvváltozatok (vagy azok egy része) ezenkívül – a magyarországi szubstandardhoz hasonlóan

¹⁸ Ami a másodnyelvdomináns kisebbségi magyar beszélőket illeti, ezek E funkcióban vagy a többség nyelvének E kódját használják, vagy pedig a magyar K-t.

– bizonyos vonásaikban talán *egyszerűbbek* is az E kódnál. Az anyaországi változatokban is meglévő „egyszerűsítéseken” túl – elsősorban a másodnyelvdomináns kétnyelvűek beszédében – észrevehetően jelentkezik a másodnyelvből hiányzó jelenségek visszaszorulása, amely szintén az egyszerűsödés irányába hat (a nyelvléépüléssel együtt járó egyszerűsödésre lásd Seliger–Vago 1991:6, 10; Győri-Nagy 1991:13).¹⁹ Az E és a K kódnak *nagyobb az autonómiája*, mivel az E-ből „ki vannak tiltva” a kontaktusjelenségek, ugyanakkor az E – „külföldi” mivolta, illetve használhatóságának korlátozottsága, bizonyos funkciókban a többségi nyelvel való osztozása miatt – nem gyakorol olyan nagy hatást a K-ra, mint az anyaországban. A két változat fejlődése *függetlenebb egymástól*: az egyetemes magyar nyelv standardizálása, illetve kodifikálása a *kisebbségi K kódokra való tekintet nélkül történik*, csupán a *magyarországi* szubstandard felől érkező nyomásoknak enged – ha enged. A kontaktusváltozatok *szókincsének* van egy rétege, amely a modern élet mindennapi fogalmait tartalmazza (például ruhaneműk, ételfélék, a legkülönfélébb árucikkek, intézmények stb.), s más (a többségi nyelvből származó) szó használatos rájuk, mint az E-ben. A (nem regionális) kontaktusváltozatok meglehetősen *standardizáltak*, egyrészt azért, mert alapvetően az egykori szubstandard továbbfejlődésével keletkeztek, másrészt pedig azért, mert a többségi nyelv is nagyrészt egységesítően hat rájuk. A két kódhoz a beszélők hasonlóan viszonyulnak, mint az anyaországban, de az értékítéletek még szélsőségesebbek (s ezzel a fergusoni diglossziához még közelebb állóak): az egyetemes magyar standard mint E a kisebbségi magyar számára még nagyobb érték, mint az anyaországbeliek számára; a nemzeti összetartozás legfontosabb szimbólumaként nagy tekintélynek örvend. A kontaktusváltozatok mint K kódok viszont az anyaországi szubstandard változatoknál is csúnyábbnak, helytelenebbnek, magyartalanabbnak, romlottabbnak minősülnek, elsősorban ún. idegenszerűségük miatt. Ami a kárpát-medencei magyar diglosszia *keletkezését* illeti, ez lényegében azonos a fergusoni diglosszia egyik típusával (lásd fentebb a svájci német, luxemburgi német, belgiumi holland diglosszia keletke-

¹⁹ A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy az egyszerűsödés mellett a nyelvléépülésre bizonyos értelemben ennek ellentéte is jellemző: a kétnyelvűségi helyzetekben gyakori *analizálódás* ugyanis mondattani szempontból rendszerint a kiindulónál *bonyolultabb* alakzatokat hoz létre (például *ijedtében bepisilt* helyett: *úgy megijedt, hogy bepisilt*) (vö. Győri-Nagy 1991:11, 13; 1992).

zésével kapcsolatban elmondottakat). Míg az E „külföldi” volta miatt a kárpát-medencei kisebbségi magyarság diglossziája (vagy „majdnem-diglossziája”) – Ferguson példanyelvei közül – a *svájcirra* hasonlít a legjobban (az E az összefüggő nyelvterület többi, határral elválasztott részének mind E, mind K nyelve), addig a K kontaktusváltozat mivolta miatt a *haiti kreolra* (annyiban, hogy ez utóbbi szintén kontaktusváltozat).

A kárpát-medencei magyarság nyelvének diglossziaszerű helyzete számos további, itt nem tárgyalható érdekes és fontos kérdést vet fel, többek között az SK tartósságának, *stabilitásának* vonatkozásában. Ha ez a nyelvi helyzet tartós tud maradni, vagy ha valamiképpen megszilárdítható, akkor *van remény* arra, hogy meg tudjuk akadályozni az egyes állami változatok különálló nyelvekké való fejlődését – s ezzel a kisebbségeknek az anyanemzet testéről való leszakadását is – anélkül, hogy tovább folytatnánk az emberek mindennapi beszédében törvényszerű és elkerülhetetlenül jelentkező kontaktusjelenségek elleni értelmetlen és (enyhén szólva) nem sok sikerrel kecsegtető szélmalomharcot.

Kétnyelvűség, 1993, 1. 5–21.

Függelék

		Tulajdonság	SD	SS	SK	
A	1. Funkció	Határozott elkülönülés	(+)	(+)	(+)	
		E a mindennapi beszédben	-	+	+	
	2. Nyelv	a)	Azonos	+	+	+
			Nagyobb nyelvi különbségek	(-)	-	(+)
			K egyszerűbb	-	(+)	(+)
		b)	Autonómia és viszonylagos fejlődésbeli függetlenség	(-)	-	+
			Sajátos szókincsbeli különbségek	(-)	(+)	(+)
	3. Elsaj.	K-t mindig anyanyelvként, E-t mindig iskolában	-	+	+	
4. Stan.	E standardizált és kodifikált, K többé-kevésbé standardizált	-	+	+		
5. Attit.	E státus, K szolidaritás; E nyílt, K rejtett presztízs	+	+	+		
B	1. Kiterj.	Az egész közösségre kiterjed	-	+	+	
	2. Alakulása	a)	Az E archikus	-	(+)	(+)
			Az E külföldi	-	-	+
		b)	Az E elvben változatlan	0	0	+
		c)	Megszűnésének módja (többnyire a K lép az E helyébe)	0	0	?

A tulajdonság megléte az illető nyelvi helyzetre (SD, SS, SK):

- + nagyon jellemző,
- (+) eléggé jellemző
- (-) kevésbé jellemző,
- nem jellemző,
- 0 nem releváns.

SD: standard – nyelvjárás Magyarországon (kettősnyelvűség),

SS: standard – szubstandard Magyarországon,

SK: standard – szubstandard (kontaktusváltozatok) Magyarország határain kívül a Kárpát-medencében.